

Walencina Skaczkowa

Ўплыў польскай мовы на купалаўскую лексіку памеры

Acta Polono-Ruthenica 4, 196-205

1999

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Walencina Skaczkowa
Homel

Уплыў польскай мовы на купалаўскую лексіку памеру

Вывучэнне літаратурнай спадчынай беларускага песняра Янкі Купалы дае падставу сцвярджаць пра значны ўплыў польскай мовы на творчасць паэта ў розныя часы. Гэта з'ява абумоўлена былымі эканамічнымі, палітычнымі, навуковымі, культурнымі сувязямі паміж беларускім і польскім народамі, што сказала на актыўных працэсах узаемадзеяння паміж беларускай і польскай мовамі. Купала ўсведамляў сябе паэтам беларускім, але не перашкаджала яго культурным сувязям з польскай літаратурай, творчасцю А. Міцкевіча, Ю. Славацкага, Г. Сянкевіча, Э. Ажэшкі. Паказальным у гэтых адносінах для Купалы была лексіка памеру, вытокі якой сталі прадметам нашага даследавання на семантычным узроўні. Адметнай асаблівасцю яе з'яўляецца прыналежнасць да старажытных славянскіх пластоў.

Слова *гарнец* лічыцца запазычаннем з польскай мовы (*garniec*) [8, s. 147]. Адносна правапісу К. У. Скурат заўважае, што „ў старабеларускіх пісьмовых помніках у пачатку слова *гарнець* звычайна пісалі дзве літары *кг*, што сведчыць пра выбухны характар пачатковага гука *г*. Выбухны характар паказвае, што слова запазычана з польскай мовы” [21, s. 55].

У старажытнарускай мове разглядаемая намінацыя азначала ‘пасудзіну, кацёл’ [24, s. 616-617].

У старабеларускай мове *кгарнець*, *гарнець*, *гарнеть* ужываўся для абазначэння паняццяў: ‘пасудзіна для прыгатавання страў або захоўвання вадкіх і сыпкіх рэчываў’: сrebro мое, то есть: кгарнець серебряный до піт'я, на кшалть турецкого кгарца [1, t. 2, s. 44, 1617]; іншыя... такь прекладають: бясте лежали межы гарнцами або катлами [10, s. 1 (16)]; ‘мера вадкіх і сыпкіх рэчываў’: зь собою по-

браль... коновку цыновую в кгарнецъ одну, а другую... в полкгарца [1, t. 20, s. 183, 1601]; ‘пасудзіна ёмістасцю у адзін гарнец’ : Кгды грабіш у жыдовъ гарцы на Лупалове и по іншыхъ жыдахъ пану райцы Лішьневскому за працу золотый [16, t. 1, s. 69, 1679; 11, s. 15, 32-33]. У Вялікім Княстве Літоўскім гарнец з’яўляўся адной з асноўных адзінак вымярэння сыпкіх і вадкіх рэчываў. У тыя часы карысталіся малым (шынковым) гарцам = 1/144 часткі бочкі (2, 8237 л) і вялікім (цэхавым) гарцам (у 2 разы большым, 5, 6474 д) [12, s. 140; 25, s. 474]: купивши колько гарцовъ меду [1, t. 20, s. 218, 1610]; пива казали даць кгарцов пять [15, t. 1, s. 18, 1679]; Медници теж и кварталы, гарнцы абы были по всему паньству нашому Великому князству Литовскому равное и однакое меры яко суть в месте нашем столечном Вильеньском [25, s. 133].

У беларускіх гаворках у паночка-заходнім, паўночна-усходнім рэгіёнах і на Тураўшчыне *гарцам* называюць ‘меру вадкіх і сыпкіх рэчываў’: Калісьці мералі жыта гарцамі [23, t. 1, s. 427; 26, s. 114]; Повь гарца меду липцу купивъ для насъ [20, s. 731]; Насып яму гарніц жыта [17, s. 77]; У гарцы п’яць кварт [28, t. 1, s. 196]. На Лоеўшчыне *гарнец* абазначае ‘пасудзіну ёмістасцю у адзін гарнец (драўляную, часам сплеченую з саломы)’ : У горнец п’яць бляшак уходыло [32, s. 44]. На паўночна-усходняй тэрыторыі *гарнец* - гэта яшчэ і ‘чацвартная бутэль’: Налі ў гарніц ды пастаў на лаўку [17, s. 77]. У народным асяроддзі *гарнец* адрозніваецца памерам: на паўночна-заходняй тэрыторыі: Гарнец - мера на чатыры кварталы [23, t. 1, s. 427], на Тураўшчыне: Гарнец буў два кіла; У гарцы п’яць кварт [28, t. 1, s. 196], на Лоеўшчыне: У гарнецъ п’яць бляшак уходыло (каля трох з паловай літраў) [32, s. 44]. Нягледзячы на такія адрозненні ў велічыні, усё ж можна сцвярджаць, што больш папулярным у карыстанні з’яўляецца малы (шынковы) гарнец (2,8 л). У прастамоў’і сустракаецца яшчэ ўжыванне марфалагічных формаў разглядаемай лексемы - *гарнач* і *гарнушак* у значэнні ‘збанок, маленькі чыгунок’: Спарыла малака ў гарнушку [14, s. 44; 25, s. 114].

У мове Купалы выяўлена толькі вытворная ад слова *гарнец* лексема *паўгарца* (1)¹ у значэнні ‘палавіна гарнеца’: „Піце, дзеці! Піце,

¹ Тут і ніжэй лічба ў дужках () пасля названага слова абазначае колькасць яго ўжывання ў мове Купалы.

ліце! З панамі такімі Можа, йшчэ раз сустрэнемся, йшчэ раз пагуляем!”. І з паўгарца адным духам Залязняк куляе (*Гайдамакі*). Відавочна, тут маецца на ўвазе малы (шынковы) гарнец.

У сучаснай беларускай мове *гарнец* азначае ‘меру сыпкіх і вадкіх цел, роўную 3,28 літра, якой карысталіся да ўвядзення метрычнай сістэмы мер; пасудзіну такой ёмістасцю’ [27, т. 2, с. 32]. Гарнушкам называецца толькі ‘маленькі гаршок’ [27, т. 2, с. 33].

Злоты (złoty, złotówka) ‘сярэбраная польская манета, якая увайшла ў абарачэнне ў Вялікім княстве Літоўскім з 1505 года’ [12, с. 133]. Гэтай грашовай адзінкай называўся яшчэ залаты дукат і фларын і раўняўся 30 польскім грошам ці палове капы [6, т. 4, с. 569]: опісал се был за то заплатил два тысенце злотых [13, к. 38]. У старабеларускай мове адзначаліся таксама варыянтныя паўнагалосныя формы *золотый*: возми себе сто ричеревъ и семдесят ти-сець золотых [3, к. 56] і *золотовый*: готовыхъ грошей, которыхъ пры ней тысяча таляровъ битыхъ три золотовыхъ найдується [16, вып. 10, с. 285, 1656; 11, вып. 13, с. 140-141]. У Царстве Польскім, якое ўваходзіла ў склад Расіі, выпускаліся сярэбраныя злотыя, двайныя злотыя, залатыя злотыя з надпісамі на польскай мове. У 1832 - 1850 гг. адначасова ў Варшаве і Пецярбургу на польскай і рускай мовах выпускаліся сярэбраныя манеты (і злоты = 15 кап) і залатыя (20 злотых = 3 руб) [6, т. 4, с. 569].

У мінулым стагоддзі ў паўночна-ўсходняй частцы Беларусі злотым называлі ‘манету, роўную 15 кап’: Бери два злотыхъ [20, с. 210]. У такім жа значэнні ўжываліся варыянтныя формы *злотка*, *золотовка*, *золотый*: Матка не граматка, за злотку не купиць [20, с. 209]; Пудь сена по золотовце [20, с. 218]; Попа ошукали, да не дорого дали, За свою паненку, целую копейку; А за молодого повзолотога (Изъ свад. песни) [20, с. 218]. У наш час у прастамоўі сустракаецца яшчэ слова злоты (злот) на паўночна-заходняй тэрыторыі і на Магілёўшчыне з абазначэннем ‘манеты вартасцю 15 кап’: І гэтак мы плацілі дзесіць гадоў па дзесіць злоты, а тады пут жыта быў па два злоты [23, т. 2, с. 312]; На злот купіў махры і на тры капейкі панеры [9, с. 193].

У мове Купалы *злоты* (5) і *залаты* (1) выкарыстаны як грашовыя адзінкі: Хоць далёка йшчэ лета, На торг рэштку збірае [мужык]; Аўса, жыта па чвэрці - Злотых з дваццаць мо’варта... (*Нядзеля*).

У перакладзенай Купалам з украінскай мовы паэмы Т. Шаучэнкі *Гайдамакі* выяўлена ўжыванне старажытнага *залатога*, які у Вялікім княстве Літоўскім называўся залатым дукатам: „Добра, хлопча! Вось на табе, дружа, Дукат гэты, не згубі, бач!” Узяў залатога, Паўзіраўся: „Шчыра дзякуй!” (*Гайдамакі*). Сустрадаецца таксама слова *двузлотка*, вытворнае ад *злоты* ў значэнні ‘грашовая адзінка ў два злотых’: Калі часам дзе двузлотку Зарабіў ты ў пана дзе, Дык на чынш, і на падаткі Яе воласць забярэ (*Ах, ці доуга*).

У сучаснай беларускай літаратурнай мове слова *злоты* (*злот*) - гэта ‘даўнейшая польская манета, роўная пятнаццаці рускім капейкам’, а таксама ‘грашовая адзінка Польшчы’ [27, t. 2, s. 484].

У старажытны перыяд з польскай мовы ў беларускую пранікалі не толькі ўласныя лексічныя сродкі, але яна выконвала і ролю мовы-пасрэдніцы ў запазычванні з іншых моўных крыніц. Такім шляхам беларуская лексіка папаўнялася шэрагам намінацый нямецкага паходжання. Прычым першапачаткова лексічныя намінацыі бытавалі ў народным маўленні, пад уплывам якога пэўная частка іх стала здабыткам пісьмовай мовы.

Слова *кварта* ‘мера вадкасці і сыпучых рэчываў’ запазычана з лацінскай (*quarta* ‘чвэрць’) праз польскае пасрэжніцтва (*kwarta*) [31, t. 5, s. 7]. А. М. Булыка лічыць нямецкае паходжанне кварталы паміж польскай і лацінскай мовамі (ням. *Quart* ‘чвэрць’) [8, s. 145]. Названая намінацыя сустракаецца ў помніках старабеларускай пісьменнасці з 1582 года ў значэннях: ‘металічны кубак для піцця; пасудзіна для мерання, вымярэння вадкіх і сыпкіх рэчываў’: кварта сярэбна одна, кубковъ сярэбрныхъ два [1, t. 9, s. 357; 1590]; ‘мера вадкіх і сыпкіх рэчываў роўная чацвёртай частцы гарца, або 0,70577 л’: маюць платити мешчане... отъ бочки меду розсыпчанаго грошей шесть, отъ кварталы горелки пенязей два [2, t. 4, s. 249-250; 1605]; ‘чацвёртая частка даходаў з каралеўскіх зямель, прызначаная на ўтрыманне рэгулярнай арміі’: отъ плаченья кварталы делжавца тамошний есть воянымъ [5, cz. 8, s. 51, 344; 11, вып. 15, s. 16]. Кварта як вымяральная адзінка ўваходзіла ў сістэму мер Вялікага княства Літоўскага і раўнялася 0,70577 л; До пива одного вару, абы не кваснило, соли кварт две [купили] [15, вып. 5, s. 107, 1688]. 4 кварталы складалі гарнец [25, s. 496].

Лексема *кварта* ў народна-гутарковым маўленні паўночна-захо-

дняга, паўночна-ўсходняга рэгіёнаў беларусі, а таксама на Тураўшчыне захавалася ў значэннях: ‘мера вадкасці’: Падалі кварту вады [23, t. 2, s. 451]; Раней квартамі мералі малако [9, s. 225; 26, s. 227; 28, t. 2, s. 187]; ‘пасудзіна для піццяж кубак’: Кварта - воду піці [23, t. 2, s. 451]; Падалі кварту вады [9, s. 225; 26, s. 227; 28, t. 2, s. 187]. На Брэстчыне і Гродзеншчыне *кварта* ўжываецца толькі для абазначэння кубка: Коло выдря стояла кварта [14, s. 92]; Дай кварталы напіцца [17, s. 160].

У мове Купалы *квартай* (6) называлася ‘адзінка меры’: Янка, Янка, ты слабы! Выпі з кварту і квіта (*Нядзеля*). Выкарыстана таксама вытворнае ад *кварты* слова *паўкварты* ў значэнні ‘палова кварталы’: О, колькі гора з водкі ў нас! „Хто з ёй не стаў гол, як той кол?” - Сказаў з павагай Апанас, Паўкварты ставячы на стол (*Святая праўда*). Ад зыходнай лексемы *паўкварты* пры дапамозе суфікса *-оўк-* утворана форма *паўквартоўка*, а пры дапамозе суфікса *-ачк-* - *паўквартачка* ў значэнні ‘пасудзіна мерай з паўкварту’: [1-я дзяўчына]: бярэ з буфета дзве чаркі, паўквартоўку, на каторую ўскладае на шыйку тры абаронкі і падае гасцям (*Сон на кургане*); [Максім]: Селі мы гэтак сабе - я і Трахімка - асушылі паўквартачкі - адну, другую, трэцюю (*Прымакі*).

У сучаснай беларускай літаратурнай мове *кварта* абазначае ‘даўнейшую меру вадкіх і сыпкіх рэчываў, роўную чацвёртай частцы гарца, або 0,70577 літра’, а таксама ‘металічны кубак роўны прыблізна гэтай меры’ [27, t. 2, s. 675]. Фіксуецца яшчэ лексема *паўкварты* і як *размоўная* - *паўкварта* [27, t. 4, s. 117].

Слова *лот* запазычана з нямецкай мовы (*Lot*) праз польскае пасрэдніцтва (*lot*) у значэнні ‘мера вагі’ [8, s. 191; 29, t. 2, s. 522; 31, t. 6, s. 35]. Тое, што гэта лексема не зафіксавана ў старажытна-рускай пісьменнасці паказвае, што яна, відавочна, запазычана непасрэдна ў беларускую мову ў часы яе самастойнага развіцця. У старабеларускай мове *лот* ужывалася толькі як ‘адзінка вымярэння масы’ [22, t. 1, s. 302] і і складала 1/32 фунта ці 11.71 г. [25, s. 498]: се знашоль есмь у себе четвертую часть лота среда дадимь человеку божию [7, s. 186]; драхма важить лота [19, s. 196].

У дыялектнай мове Беларусі ў паўночна-ўсходнім і паўночна-заходнім рэгіёнах слова *лот* вядома ў яго першапачатковым значэнні: Купі ты лоту чэрні і пыхрась еты андрак, дык ён будзе пры-

гажэйшы [9, s. 252]; Купіш лот сінькі і абсініш, так і насілі [23, t. 2, s. 673]. Для носьбітаў гутарковага маўлення ва ўстойлівым выразе *лот* азначае яшчэ ‘нешта мізэрнае’: на лот ‘ні на ёту’: В тую, што уон гаворит, и на лот правды нэма [23, t. 2, s. 673].

У мове Купалы *лот* (1) захавала сваё першапачатковае значэнне ‘адзінка вагі’: [Мікіта]: Далей ідуць мае... пайкі, сем фунтаў адборнай атрубянай мукі... два лоты солі (*Тутэйцыя*).

У сучаснай беларускай літаратурнай мове метрычнае значэнне слова *лот* лічыцца устарэлым, а ў актыўным слоўніку яно набыло значэнне ‘навігацыйны прыбор для вымярэння глыбіні вады з борта судна’ [27, t. 3, s. 60].

Лацінскае слова *міля* (*mille*) > ням. *mile* прыйшло у старабеларускую мову праз польскае пасрэдніцтва (*mila*) [8, s. 203; 31, t. 7, s. 41].

У помніках старажытнарускай пісьменнасці зафіксавана яшчэ ў X ст. [24, t. 2, s. 142].

Старабеларуская *міля* ‘міля’ ў Вялікім княстве Літоўскім з’яўлялася пазасістэмнай адзінкай вымярэння адлегласці і адпавядала 7, 798 км. [25, s. 502]: А што ся датычеть Грэзкое волости, которая волость на другую сторону подь Случескь оть Троковъ больши сорока миль, тамь тежь есми посылалъ служебниковъ своихъ [4, t. 1, s. 41, 1536]; Миль астрономскаа, кроков д.чверть миле а кроковъ, крокъ д. стопы, стопа четыри долони, долонь четыри пальце [18, s. 112]. К. У. Скурат лічыць, што міля рунялася раней пяці вярстам [21, s. 43]. Такія ж звесткі падаюцца і ў іншых крыніцах: А так мы на повесть водлугъ сведомья ихъ тую милю оть озера Змиева до мосту Замькового шнуровъ мерам, ино знашлося въ той мили пять версть, а в каждой версте вымерили есмо по осмисотъ сажонъ без дву сажонъ [1, t. 17, s. 349, 1541].

У гутарковым маўленні Беларусі *міля* як адзінка адлегласці абмежавана толькі Гродзеншчынай: Да Гродна дзесяць міль было [26, s. 287].

У мове Купалы *міля* (9) мела толькі адно значэнне ‘дарожная мера даўжыні’: Досыць зірнуць толькі вокам на старую лінію нямецка-расійскіх акопаў, каб пабачыць, якога жудаснага разбурэння на сотні квадратных міль даканала чалавечная рука... (*Адбудова Беларусі*). Сустракаецца яшчэ слова, якое азначае палову *мілі* -

паўмілі: За сталом він заморскіх крыніца цякла, Бегла музыка ўкруг на паўмілі (*Курган*).

У сучаснай беларускай літаратурнай мове *міля* вядома як адзінка даўжыні, меўшае распаўсюджанне ў нацыянальных неметрычных сістэмах адзінак і якая прымяняецца зараз галоўным чынам у марской справе; міля марская міжнародная = 1,852 км, міля марская ў Вялікабрытаніі = 1,8532 км; у Вялікабрытаніі і ЗША міля ўстаўная сухапутная = 1,609 км, у Расіі да ўвядзення метрычнай сістэмы мер 1 міля = 7 вёрст = 7,46760 км [22, s. 313].

Слова *талер*, *таляр* у значэнні ‘манета’ запазычана старабеларускай мовай з нямецкай (*Taler*) праз польскае пасрэдніцтва (*taler*, *talar*) [8, s. 316]: взята скрынка... таляровъ тридцать осмь [1, t. 21, s. 85, 1555]: ручьница короткая коштовала дей чотыры талеры [1, t. 36, s. 291, 1582]. Літоўскі талер і яго палавінная фракцыя выпускаліся з 1564 г., у Польшчы з 1580 г. На тэрыторыі Вялікага княства Літоўскага абарачаліся польскія, германскія, нідэрландскія талеры і інш. [25, s. 535]: которые талеры коштовали таляровъ десеть [АМГС, s. 222, 1582]: За оковане тоеж шуфляды до полмисковъ и до талеровъ цыновыхъ заплатили Церешкову сыну золотыхъ семь [15, вып. 7, s. 59, 1690]. Талерам таксама называлася ‘лікава-грашовае паняцце для вызначэння рэальных сум у меншых за талер наміналах’ і ‘вагавая адзінка для вырабаў з серабра, якая адпавядала масе талера’ [24, s. 535]: Цына столовая напродь: тузинъ талеровъ вместихъ, другой тузинъ талеровъ среднихъ, третий тузинъ малых талеров [ИИ - 16, s. 357, 1590].

У наш час у народна-гутарковым маўленні паўночна-ўсходняга і паўночна-заходняга рэгіёнаў рэспублікі сустракаецца ўжыванне разглядаемай намінацыі пераважна ў паэтычных творах з абазначэннем ‘грашовай адзінкі’, але дакладная вартасць талера невядома: Талеры - былі такія грошы, за талер нешта купіш [23, t. 5, s. 81]; Налічылі тры талеры, кап купілі кавалеры [17, s. 307]: Як пушчу я два талеры па бітай дарозі [9, s. 440]. У паўночна-заходняй часцы Беларусі сустракаецца варыянтная форма таляр: Яна таляры мела [23, t. 5, s. 81]. На Чэрвеншчыне заўважана выкарыстанне талера ў значэнні ‘долар’: Яму сын прыслаў з Амэрыкі таляроў [30, s. 276].

У мове Купалы *талер* (1) і фанетычны варыянт *таляр* (1) выкарыстаны ў адзіным значэнні ‘грашовай адзінка’: Скарб ты выраш

багаты 3 нівы гэтай зааранай: І талеры, і дукаты, Толькі ж не сабе, а пану (*Варажбітка*). *Талер* ужываецца яшчэ ў значэнні ‘грошы наогул’: Бітву ўзнялі цараты За талеры і троны, Безліч кінуушы люду ў прадсмяротныя стогны (*Летапічнае*). Сустракаецца лексема паўталера ‘палова талера’: [Паулінка]: А на печы на лучыне, Дзеўкі грошы палічылі, Налічылі паўталера Дый купілі кавалера (*Паулінка*).

У сучаснай беларускай літаратурнай мове *талер* ужываецца толькі як ‘старажытная нямецкая манета’ [27, т. 5, с. 466].

Да групы вымяральных адзінак антрапаметрычнага паходжання належыць слова *цаля*, запазычанае з метрычным значэннем з верхне-нямецкай (*Zol* ‘фаланга пальца’) праз польскае пасрэдніцтва (*cal*) у перыяд самастойнага існавання беларускай мовы [8, с. 347]: а сесь аршинъ великихъ перстовъ или цалей сто [5, cz. 6, с. 312, 1526]. У Вялікім княстве Літоўскім гэта адзінка даўжыні ўваходзіла ў метрычную сістэму мер: 24 цалі складалі локаць [25, с. 541].

У народных гаворках Беларусі ў паўночна-ўсходнім, паўночна-заходнім рэгіёнах і на Тураўшчыне слова *цаль* таксама вядома як адзінка даўжыні: На адну цаль отступі, Ні одной цалі не ўступлю тобе [20, с. 685]: Плашчакі - шырокія бярэны, восям цаль [23, т. 5, с. 336]: У вяршку паўтары цалі [26, с. 535]; Гэта дошкі на дзве цалі [28, т. 5, с. 261]. На Тураўшчыне *цалем* называюць яшчэ ‘частку płyта’ [28, т. 5, с. 261], а на Гродзеншчыне *цаль* - ‘канец płyта’ [28, т. 5, с. 260]. Фактычны матэрыял паказвае на адрозненне формаў гэтага слова ў гутарковым маўленні: форма мужчынскага роду *цаль* адзначаецца на Гродзеншчыне, форма жаночага роду *цаля* - ў паўночна-ўсходніх, паўночна-заходніх рэгіёнах і на Тураўшчыне.

У мове Купалы слова *цаль* (3) выступае ў форме мужчынскага роду ў адным значэнні ‘мера даўжыні’: [Твардоўскі]: Глянъ [Мефістофель], цвічок такі прымерке: У цаль - таўсты, даўгі ў тры цалі, Гані ў кожна маку зерне Па тры гэтка ганталі! (*Пані Твардоўская*).

У сучаснай літаратурнай мове лексема фіксуецца ў форме жаночага роду *цаля* як ‘мера даўжыні, роўная 2,54 см’ [27, т. 5, с. 226].

Наяўнасць ў складзе лексікі памеру паланізмаў, запазычаных з мовы-крыніцы і мовы-пасрэдніцы з’яўляецца паказчыкам сувязі польскай мовы з беларускай ва ўмовах цеснага ўзаемадзеяння беларусаў і палякаў у розных сферах гаспадарчага і культурнага жыцця.

Бібліяграфія

1. *Акты, издаваемые Виленскою Археографическою комиссиею*, т. 1-39, Вильна 1867 - 1915.
2. *Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные археологическою комиссиею*, т. 1-5, Санкт-Петербург 1846 - 1853.
3. *Александрья пачатку XVII ст.*, Рукапіс Дзяржаўнай публічнай бібліятэкі імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына, Ф. 17. 5 лл. 1-456.
4. *Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси*, т. 1-12, Вильна 1867 - 1900.
5. *Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссиею для разбора древних актов*, cz. 1-8, Киев 1859 - 1911.
6. *Беларуская савецкая энцыклапедыя*, т. 1-12, Минск 1969 - 1975.
7. *Библия руска*, выдання Ф. Скарыны 1516 - 1519 гг.; ПЦ - Першая кніга царствау.
8. Булыка А. М., *Даўнія запазычанні беларускай мовы*, Минск 1972.
9. Бялькевіч І. К., *Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны*, Минск 1970.
10. *Выклад тлумачэнняў біблейскіх кніг сярэдзіны XVII ст.*, Рукапіс Бібліятэкі Акадэміі навук УССР, 9п/111.
11. *Гістарычны слоўнік беларускай мовы*, вып. 1-16, Минск 1982 - 1997.
12. Горбачевский Н. И., *Словарь древнерусского актового языка Северо-Западного края и Царства Польского*, Вильна 1874 (перавыд. Мюнхен 1992).
13. „Дзённік” Ф. Еўлашоўскага пачатку XVII ст., Рукапіс Галоўнага архіва старажытных актаў у Варшаве.
14. *Дыялектны слоўнік Брэстычыны*, Минск 1989.
15. *Историко-юридические материалы, извлеченные из актов книг губерний Витебской и Могилевской*, вып. 1-32, Витебск 1871 - 1906.
16. *Историко-юридические материалы, извлеченные из архивных книг губерний Витебской и Могилевской*, вып. 1-32, Витебск 1871 - 1906.
17. Каспяровіч М. І., *Віцебскі краёвы слоўнік*, Віцебск 1927.

18. *Лексиконъ славяноросскій именъ толькованіе, Всечестнымъ отцемъ Кір Памвою Берындою... згромаженный* (Куцеін 1653).
19. *Летаписецъ то есть кроника розныхъ многихъ а досветчоныхъ авторовъ и историковъ диялектомъ рускимъ есть зложона* („Хроника” М. Бельскага пачатку XVII ст.), *Рукапіс Дзяржаунай публічнай бібліятэкі імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына*, Ф. IV, 688.
20. Насовіч І., *Слоўнік беларускай мовы*, Минск 1983.
21. Скурат К. У., *Даўнія беларускія меры*, Минск 1974.
22. *Словарь иностранных слов*, Москва 1987.
23. *Слоўнік беларускіх гаровак паўночна-заходняга пагранічча Беларусі*, т. 1-5, Минск 1979 - 1984.
24. Срезневский И. И., *Материалы для словаря древнерусского языка*, т. 1-3, Санкт-Петербург 1893 - 1912.
25. *Статут Вялікага княства Літоўскага. 1588*, Минск 1989.
26. Сцяшковіч Т. Ф., *Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці*, Минск 1972.
27. *Тлумачальны слоўнік беларускай мовы*, т. 1-15, Минск 1977 - 1983.
28. *Тураўскі слоўнік*, т. 1-5, Минск 1982 - 1984.
29. Фасмер М., *Этимологический словарь русского языка*, т. 1-6, Москва 1986 - 1987.
30. Шатэрнік М., *Краёвы слоўнік Чэрвенічыны*, Минск 1929.
31. *Этымалагічны слоўнік беларускай мовы*, т. 1-7, Минск 1978 - 1991.
32. Янкова Т. С., *Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны*, Минск 1982.